

Joanna Maria Garbula

<https://doi.org/10.26881/pwe.2019.44.08>

ORCID: 0000-0003-1599-7205

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

joanna_garbula@wp.pl

Teksty narracyjne uczniów w świetle morfologii Władimira Proppa

Summary

Narrative texts of schoolchildren in the light of Vladimir Propp's morphology

Children create narratives by imitating styles present in their culture and own experiences. Hence, nurseries and primary schools play an important role in children's building narratives. My intention has been to present narratives constructed by children taking into consideration the form rather than the content, as it had been done by V. Propp in his morphology. This type of researching children's texts has not been previously employed in early school pedagogy. The analyses demonstrated that most stories created by early school pupils assume the form of modified and updated fairy tales, with a different number of functions.

Keywords: narratives, children's narratives, morphology of a fairy tale, structural and functional analysis of a text

Słowa kluczowe: narracje, narracje dzieci, morfologia bajki, analiza strukturalno-funkcjonalna tekstu

Analiza strukturalno-funkcjonalna tekstów narracyjnych

Stałą cechą człowieczej wspólnoty jest budowanie narracji. Arystoteles mówił o narracji jako opowieści złożonej z początku, środka i końca ze spinającą ją akcją/fabułą (Arystoteles 1983). Początek obrazuje konkretny stan (jak np. prowokacja, zdarzenie) wymagający działania lub opowiedzenia historii. Nie musi być on rezultatem uprzedniego zdarzenia, zawsze jednak ma ciąg dalszy. Środkowa część opisuje przebieg wydarzeń i epizodów. Zakończenie przedstawia sposoby przezwyciężania napięć i rozwiązań związanych często z przyszłością (np. „i żyli długo i szczęśliwie”). Narracja jest zatem ustrukturalizowaną, dobrze rozpoznawalną i jasno nakreśloną całością (van Oers 2003: 12).

Analizę tekstów narracyjnych umożliwia semiotyka, której podstawy stworzył F. de Saussure (2002), próbujący odnaleźć w pozornej anarchii przekazów zasadę klasyfikacji i fundament opisu. Semiotyka strukturalna za główny przedmiot analizy uznaje „nie znak, lecz język pojęty jako system, natomiast definicja znaku ma charakter wtórny, wywieziony z własności systemu, którego znak jest elementem” (Rosner 1981: 15). Analiza

tekstów narracyjnych może przebiegać na kilku poziomach, wokół których koncentrują się rozważania generatywistów (Rosner 1981):

- poziom manifestacji – substancjonalna charakterystyka znaków, w których dany tekst się realizuje (Hjelmslev i Greimas),
- poziom powierzchniowy (fabularny, tematyczny, aktorialny) – na tym poziomie tekst narracyjny ujawnia kategorie zdarzeń czy postaci (narracja jest sekwencją zdarzeń w całej ich konkretności i konkretnych bohaterów),
- poziom struktur głębokich – kategorie funkcji i aktantów, są to pojęcia teoretyczne,
- poziom bardzo głęboki, poziom uniwersalnej gramatyki tekstowej – gramatyka bardzo głęboka byłaby gramatyką bardzo wielkiego zbioru tekstów możliwych, w stosunku do którego zbiór tekstów narracyjnych pozostawałby w relacji podzbioru.

Kluczowym pojęciem w analizie strukturalnej tekstu jest zdaniem R. Barthesa (1986) poziom opisu, który pozwala uporządkować ogromną masę elementów tworzących opowiadanie. Proponuje trzy rodzaje opisu:

- poziom „funkcji” – w znaczeniu, jakie słowu temu nadali Propp i Bermond,
- poziom „działań” – w znaczeniu Greimasa, gdy mówi o postaciach jako „aktantach”,
- poziom „narracji” – w znaczeniu „wypowiedzi” u Todorova.

„Te trzy poziomy zintegrowane są progresywnie; dana funkcja nabiera znaczenia tylko wówczas, gdy uczestniczy w ogólnym działaniu aktanta; samo zaś działanie czerpie ostatecznie sens stąd, że zostaje opowiedziane, powierzone wypowiedzi mającej własny kod” (Barthes 1986: 333).

Koncepcja morfologiczna W. Proppa

Punktem odniesienia dla wielu badaczy, dokonujących analizy struktur narracyjnych, było i jest studium *Morfologia bajki* W. Proppa (1976), będące zdaniem językoznawców pierwszą gramatyką tekstu. Propp analizę bajki oparł na koncepcji synchronicznej organizacji systemów znaków F. de Saussure’a. Dowodził, że bajki magiczne konstytuują taką formę narracyjną, która jest zasadnicza w opowiadaniu historii oraz że bajki mają podobne tematy bez względu na kulturę, w której są opowiadane. Posługując się specjalną metodą, Propp wyodrębnił części składowe bajek, będące podstawą ich porównywania i dowodził, że istota bajki zasadza się na funkcjach, które one pełnią w bajce. „Przez funkcję rozumiemy postępowanie osoby działającej, określane z punktu widzenia jego znaczenia dla toku akcji” (Propp 1976: 59). Tą osobą działającą może być przeciwnik (szkodzący), donator, pomocnik, królewna albo jej ojciec, osoba wysyłająca, bohater, fałszywy bohater.

Struktura bajki według Proppa składa się z kilku kręgów akcji realizowanych przez trzydzieści jeden funkcji. Rozpoczyna ją sytuacja wyjściowa, która nie tworzy funkcji, ale jest ważnym elementem wprowadzającym (Propp 1976: 209–211). Tak zwaną część przygotowawczą stanowi siedem pierwszych funkcji związanych z odejściem, zakazem i złamaniem zakazu, które mogą wystąpić w bajce magicznej, ale nie są niezbędne.

Zasadnicza część historii rozpoczyna się od funkcji ósmej, która zawiązuje akcję poprzez szkodzenie (19 różnych form) lub odczuwanie braku spowodowanego przez działania czynników zewnętrznych lub w wyniku uświadomienia sobie tego braku przez samego bohatera, który podejmuje przeciwdziałanie i opuszcza dom. Kolejna część struktury bajki związana jest z działaniami donatora. W tej części bohater poddany jest próbie, otrzymuje środek magiczny, odbywa walkę z przeciwnikiem, którego pokonuje lub odzyskuje przedmiot poszukiwań. Bajka zwykle kończy się w tym miejscu, ale może być kontynuowana w czwartym kręgu akcji, dotyczącym powrotu bohatera i przejęcia rządów, a także zawarcia małżeństwa (Propp 1976: 86–90).

Analiza Proppa stała się inspiracją do badań nad różnymi systemami kultury, a także punktem wyjścia innych teorii narratologicznych. Badacze reprezentujący różne dyscypliny, tacy jak W. Turner (1982) czy H. White (1981) wyrażają za Proppem pogląd, że istnieje głęboka struktura narracji, która realizuje się w dobrych opowieściach, a jej ponadczasowość zapewniają niedola, postacie i świadomość. J.S. Bruner charakteryzuje tę strukturę jako „stabilny stan, naruszenie, kryzysy, zadośćuczynienie” (1986: 21). Niektóre współczesne teksty narracyjne, zdaniem A.A. Berger (2005), są zmodyfikowanymi i unowocześnionymi opowieściami opisanymi przez Proppa. Teza odnosi się także do amerykańskiej telewizji, która jest nasycona narracją, jak gąbka wodą (Kozloff 1978: 53). Takie same cechy przypisuje się także produkcjom filmowym (Świętochowska 2001: 34).

Zastosowanie morfologii W. Proppa do analizy dziecięcych narracji

Bajkowy schemat kompozycyjny Proppa (sytuacja wstępna, część przygotowawcza, zasadnicza część historii) i związane z nim funkcje są obecne także w tekstach skonstruowanych przez uczniów, a dotyczących historii własnej rodziny (Garbula 2010; 2014). Przedstawioną powyżej morfologię bajki Proppa zastosowano do analizowania narracji skonstruowanych przez uczniów trzech klas trzeciej szkoły podstawowej. Powstały one w toku sytuacji edukacyjnej skoncentrowanej wokół wiedzy dziecka, która stwarza optymalne środowisko uczenia się, aktywności dziecka, dialogu nauczyciela z uczniem (Klus-Stańska 2000). Sytuacja edukacyjna skoncentrowana wokół wiedzy ucznia dotyczyła „bycia ucznia w historii”. Uczniowie badali historie swoich rodzin, a następnie je opisywali. Badałam narracje uczniów, biorąc pod uwagę ich formę, a nie treść.

Analiza morfologiczna tekstów wykazała, że uczniowie tworzyli narracje o prostej i złożonej fabule, zbliżone do struktury bajki oraz inne konstrukcje będące „opowiadaniem o...” lub „relacją z...”. W tym artykule zajęto się analizą typowych struktur narracyjnych. Narracje o prostej strukturze składają się z trzech elementów morfologicznych, tzn. sytuacji wstępnej, która według Proppa nie jest funkcją, ale ważnym elementem morfologicznym, od której rozpoczyna się opowiadanie we wszystkich typach struktur, zasadniczej części tekstu oraz morału/ refleksji czy oceny zdarzeń. Narracje o złożonej fabule, zbliżonej do struktury bajki, złożone są z następujących elementów: sytuacji wstępnej, część przygotowawczej, zasadniczej części narracji i morału/ refleksji czy oceny zdarzeń.

Pierwszy typ struktury narracyjnych obrazuje poniższa narracja ucznia (Garbula 2010: 183–184)¹.

Mój dziadek opowiadał mi historię z wojny.	<i>sytuacja wstępna</i>
Dziadek w 1942 roku został siłą wcielony do armii niemieckiej, w której przebywał do wyzwolenia.	<i>wyrządzenie szkody</i>
Mało brakowało a dziadek nie wróciłby z wojny, nie od kuli, ale z głodu.	<i>odczuwanie braku pożywienia</i>
Życie uratował mu szczur.	<i>donator</i>
Dziadek siedział na czatach i już tracił nadzieję na przeżycie, zobaczył szczura, który ciągnął zębami dużą kromkę chleba.	<i>środek magiczny</i>
Dziadek wyrwał mu tę kromkę i zjadł.	<i>wykonanie trudnego zadania</i>
Dziwne rzeczy się działy na wojnie.	<i>ocena zdarzeń</i>

Opowiadanie Janka wprowadza odbiorcę w akcję poprzez umiejscowienie historii w czasie. Funkcja zawiązania opowiadania związana jest z gwałtem, jakim było wcielenie na siłę bohatera do armii niemieckiej w czasie trwającej wojny (można domniemywać, że był Polakiem, ale zamieszkiwał terytorium Trzeciej Rzeszy). W tym opowiadaniu odnajdujemy nie tylko funkcję uszkodzenia, ale także funkcję braku odnoszącą się do braku pożywienia. Bohater umierał z głodu, gdy na jego drodze pojawił się donator (szczur) ze środkiem magicznym w postaci chleba. Bohater sprostował trudnemu zadaniu, jakim było wyrwanie szczurowi kromki chleba. Dzięki temu środkowi magicznemu żyje do dzisiaj. Janek dokonuje oceny zdarzeń mówiąc: *Dziwne rzeczy się działy na wojnie*.

Drugi typ struktur narracyjnych odpowiada strukturze bajki. Egzemplifikacją tego typu struktury jest następująca narracja².

Ponieważ ja interesuję się końmi, babcia Wiktoria opowiadała mi o swoim dzieciństwie i o tym jak chciała nauczyć się jeździć konno	<i>sytuacja wstępna</i>
Wiele razy prosiła swego ojca, aby ją posadził na konia, ale on nie chciał, bo wiedział, że jest za mała
i może stać się coś złego.	<i>zakaz spotęgowany przewidywaniem nieszczęścia</i>
Pewnego razu, gdy rodziców nie było w domu	<i>odejście rodziców z domu</i>
babcia postanowiła wraz ze swoim bratem nauczyć się jeździć konno.
Wyprowadzili konia ze stajni, osiodłali go i razem wsiedli, aby chwilę się przejechać.	<i>motywacja naruszenia zakazu</i>
Koń zaczął szybko biec, aż w pewnej chwili
aż w pewnej chwili babcia upadła i złamała sobie rękę, a koń uciekł w dal.	<i>naruszenie zakazu</i>
Babcia bardzo się bała, co powiedzą rodzice jak	<i>wyrządzenie szkody</i>

¹ Przykład i opis zaczerpnięty z publikacji: J.M. Garbula, *Znaczenia historyczne w edukacji początkowej. Narracyjne konstruowanie historii rodzinnych*. Olsztyn 2010, Wydawnictwo UWM, s. 183–184.

² Przykład i opis zaczerpnięty z książki: J.M. Garbula, *Znaczenia historyczne...*, s. 184–185.

wrócą.	<i>rudymet powiadamianiu o nieszczęściu</i>
Na szczęście pojawił się sąsiad.	<i>pojawienie się donatora</i>
Sąsiadowi udało się złapać konia.	<i>początek przeciwdziałania</i>
i historia szczęśliwie się zakończyła.	<i>wielkoduszne przebaczenie</i>
To była duża nauczka dla babci, no i dla mnie,	<i>morał</i>
jeżeli dorośli czegoś zabraniają to mają rację, bo może naprawdę stać się nieszczęście.	

Narracja ta ukazuje działającą postać, babcię Wiktorię jako dziecko, które zmierzało do zdobycia umiejętności jazdy konnej. Pojawia się problem, którym jest niechęć ojca bohaterki do posadzenia dziewczynki na koniu. Nie chce, aby jego córce przydarzyło się nieszczęście. Naruszenie uzasadnionych obaw ojca następuje w wyniku złamania zakazu. Bohaterka wraz z bratem dosiada konia i w efekcie łamie sobie rękę. Narracja ta zaczyna się od bezpośredniego wprowadzenia w mającą się wydarzyć akcję. Część przygotowawcza obejmująca takie funkcje, jak: zakaz ojca, odejście rodziców, złamanie zakazu rodziców, prowadzi do zakłócenia akcji i wyrządzenia sobie szkody przez bohaterkę. Pojawia się donator, który łapie konia i powiadamia rodziców. Narracja kończy się morałem wyciągniętym zarówno przez babcię, jak i jej wnuczkę. Tak przedstawia się całościowa struktura analizowanych dwóch tekstów uczniów.

Poniżej zaprezentowane zostały kolejne części składowe wszystkich narracji skonstruowanych przez uczniów razem z ich funkcjami. Teksty uczniów, tak jak bajki magiczne, rozpoczynają się od ważnego elementu morfologicznego, jakim jest sytuacja wyjściowa. Rodzajami introdukcji w omawianych tekstach są określenia czasowo-przestrzenne: *Rzecz miała miejsce we wsi Kornica, w 1943 roku*; członkowie rodziny: *Prababcia Marysia...*, *Dziadek Wladek...*, *Ojciec Franciszek...*; *Mama Halina...*, sytuacja, w której znajdują się członkowie rodziny: *W naszym domu jest taka tradycja, że dzieci w rodzinie mają na imię M. lub J.*; bezpośrednie wprowadzenie przyszłego bohatera: *Historia dotyczy mojego dziadka Antoniego...*; przedmioty magiczne: *jedna filiżanka w czerwone kwiatki*.

Według morfologii bajki Proppa w bajkach magicznych, jak to już zostało powiedziane, po sytuacji początkowej następuje część przygotowawcza. Poniżej przedstawiono funkcje stanowiące część przygotowawczą w narracjach uczniów. Jest to odejście: *Dziadkowie poszli w pole...*; zakaz i naruszenie zakazu: *Poszła, choć nie wolno, do taty...*; oszukiwanie ofiary: *Powiedział, że jadą do taty prababci, a oni jechali do Kazachstanu*; zdobywanie wiadomości o bohaterze: *Żołnierze chcieli, żeby dziadek im powiedział, dokąd poszedł ich ojciec*; udzielanie informacji o ofercie: *Jej biedny ojciec zaprowadził ich do pobliskiej wsi i pokazał dom*. Wszystkie te funkcje służyły do zawiązania akcji w narracji.

W bajkach po części przygotowawczej następuje legitymizowanie problemu, czyli obracanie się wokół funkcji uszkodzenia lub uświadomienie sobie braku czegoś lub kogoś. W tekstach uczniów również odnajdujemy kluczowe funkcje otwierające jej zasadniczą część. I tak uszkodzenie przybierało różne formy, były to: stosowanie działań wysiedleńczych: *Rodzina babci została wydalona z Polski do Rosji*; spowodowanie nagłego zniknięcia: *Ten Żyd był bardzo dobrym rzemieślnikiem, robił kapelusze, ale kiedy wybuchła wojna i przyszli Niemcy, musiał zamknąć sklep i uciekać z rodziną*; wzięcie do niewoli: *Kilka dni*

potem (24.09.39 r.) został wzięty do niewoli nad Narwią przez Armię Czerwoną; pozbawienie życia: Ojciec Halinki zginął w lesie po strzale w głowę w wykopanym przez siebie rowie; zadanie ran cielesnych: Podczas jednej z bitew został ranny. Trafił go odłamek kuli; zniszczenie skrzypiec: Pewnego dnia ciocia Marysia tak się zdenerwowała na wujka, że mu połamała skrzypce; spowodowanie pożaru: Postanowiła poczytać sobie przed snem i zapaliła świeczkę, którą postawiła koło wypranych koszul i zasnęła; dokonanie zniszczenia: Żołnierz nagle wyciągnął nóż i pociął ten obrus na kawalki; karanie i zadawanie bólu: Adam dostawał linijką po rękach lub nauczycielka ciągnęła go za uszy; spowodowanie upadku: Odsunęliśmy stół, nie spojrzeliśmy na Marcelinę i mała spadła ze schodów

W pozostałych historiach rodzinnych konstruowanych przez uczniów do zawiązania akcji służyła funkcja braku. Sytuacja braku powoduje poszukiwania analogiczne do poszukiwań przy uszkodzeniu. W analizowanych narracjach funkcja braku przybrała różne formy, na przykład: brak wykształcenia: *Babcia nie mogła pracować w tym zawodzie, ponieważ nie miała odpowiedniego wykształcenia*; brak zabawek: *Babcia nie miała żadnych zabawek, a bardzo chciała mieć lalkę*; brak pieniędzy: *Ponieważ zarobki z gospodarstwa nie były zbyt duże, wyjechał do pracy w kopalni węgla „Halemba” w Rudzie Śląskiej*; brak domu nad jeziorem: *Marzeniem babci i dziadka było wyjechać z Warszawy, osiedlić się nad jeziorem*; brak środków do życia: *Jej mama nie miała na chleb i poszła po pomoc do księdza, z którym była zaprzyjaźniona*; brak umiejętności czytania: *Pradziadek miał zamiłowanie do książek, ale nie umiał czytać*; brak męża: *Babcia nie mogła poradzić sobie z gospodarką, bo nie miała męża*; brak rodziców: *Rodzice babci zginęli i babcia wychowała się w domu dziecka*.

Oprócz przedstawionych powyżej funkcji w narracjach uczniów odnotowano jeszcze inne, które wzbogacały analizowane teksty. Są nimi: opuszczenie domu przez bohatera: *Wujek idąc na wojnę zostawił książkę w domu. Powiedział, że tam nie będzie miał czasu jej przeczytać*; naznaczenie bohatera znamieniem: *Dziadkowi udało mu się szczęśliwie wrócić, choć amputowali mu nogę*; otrzymanie środka magicznego: *Matka pradziadka dała mu w prezencie srebrny szkaplerzyk z wizerunkiem Matki Boskiej. Wkładając mu na szyję, powiedziała: Niech Matka Boska ma cię w swojej opiece*; ocalenie przez niezwykłą siłę: *Przysiadł się do niej młody człowiek i tak ją zagadał, że spóźniła się na pociąg. Do domu dotarła drugiego dnia. A tamten pociąg, na który nie zdążyła, wykoleił się*; likwidacja szkody lub braku: *W pewnym momencie przewrócił się i wypuścił z rąk zwierzę, które wróciło do swojej mamy*; ślub i wesele: *Za kilka miesięcy wzięli ślub, wesele było fajne, a babcia z dziadkiem bardzo szczęśliwi. Było wesele i odtąd zawsze byli razem*.

Ważną część morfologiczną narracji dziecięcych stanowi ich zakończenie. Najczęściej jest to morał: *To była duża nauczka dla babci, no i dla mnie, jeżeli dorośli czegoś zabraniają, to mieli rację, bo może stać się źle*; refleksja: *Babcia powiedziała, że zawsze bardzo żałowała tego, że się z nią posprzeczała czy ocena zdarzeń/ wyrażanie uczuć: *Dziwne rzeczy działy się na wojnie. Jestem dumny, że mam taką babcie.**

Zakończenie

„Istoty ludzkie nie mogą żyć bez narracji” (Postman 2001: 111). Zarówno ustne, jak i pisemne stanowią odbicie otaczającej rzeczywistości, w której zapisane są ludzkie doświadczenia i sposoby interpretowania świata. Narracją dzieci, z punktu widzenia morfologicznego, można nazwać każdy rozwój akcji od szkodzenia lub braku przez inne funkcje, aż do funkcji wykorzystywanych w celu ich rozwiązania (np. zdobycie czegoś, zlikwidowanie nieszczęście, nagroda). To oznacza, że tak jak bajki magiczne, narracje uczniowskie tworzą spójną kompozycję z elementami wspólnymi i powtarzalnymi, które je wyróżniają niezależnie od fabuły. Poznanie budowy tekstów narracyjnych i reguł nimi rządzących jest ważne w pracy nauczyciela z uczniami klas młodszych, dla których opowiadanie historii stanowi ważną formę wypowiedzi. Dotarcie do dzieci i odkrywania w nich pokładów narracyjnego rozumienia świata jest niezwykle ważne i zarazem realne.

Literatura

- Arystoteles (1983), *Poetyka*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Benton T., Craib I. (2003), *Filozofia nauk społecznych. Od pozytywizmu do postmodernizmu*. Wrocław, Wyd. Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- Berger A.A. (2005), *Media Analysis Techniques*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Bruner J.S. (2006), *Kultura edukacji*. Kraków, Universitas.
- Garbula J.M. (2010), *Znaczenia historyczne w edukacji początkowej. Narracyjne konstruowanie historii rodzinnych*. Olsztyn, Wyd. UWM.
- Garbula J.M. (2014), *Pewnego razu... Teksty narracyjne w edukacji początkowej*. Olsztyn, Wyd. UWM.
- Klus-Stańska D. (2000), *Konstruowanie wiedzy w szkole*. Olsztyn, Wyd. UWM.
- Kozloff S. (1992), *Narrative Theory and Television*. In: R.C. Allen (ed.), *Channels of Discourse, Reassembled: Television and Contemporary Criticism*. London, Routledge.
- Ochs E., Capps L. (2001), *Living Narrative: Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge, Harvard University Press.
- Oers van B. (2003), *Multiple narratives of childhood. Tools for the improvement of early childhood education*. In: B. van Oers (ed.), *Narratives of Childhood. Theoretical and Practical Explorations for the Innovation of Early Childhood Education*. Amsterdam, VU University Press.
- Postman N. (2001), *W stronę XVIII stulecia*. Warszawa, PIW.
- Propp W. (1976), *Morfologia bajki*. Warszawa, Książka i Wiedza.
- Rosner K. (1981), *Semiotyka strukturalna w badaniach nad literaturą*. Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- Świętochowska B. (2001), *Titanic Jamesa Camerona jako bajka magiczna*. „Kwartalnik Filmowy” 2001, nr 34.
- Turner W. (1982), *From Ritual to Theater*. New York, Performing Arts Journal Publications.
- White H. (1981), *The Value of Narrativity in the Representation of Reality*. In: W.J.T. Mitchell (ed.), *On Narrative*. Chicago, University of Chicago Press.